

bir gezi bir gözlem

Prof. Dr. Selçuk UYGUN

Ana Yurttan Ata Yurduna Yapılan Bir Gezinin Panoraması

Orta Asya, Maveraünnehir, Türkistan, Horasan gibi kelimeler geçtiğinde biz Türkler için hep ata yurdu akla gelir. Bu toprakları hep merak etmişimdir. Gitmek yeni nasip oldu. 27 Haziran-5 Temmuz 2024 tarihleri arasında gidebildim. *"Sen, bir yere gitmek istedin mi, önce gönlün gider; orasını görür, ahvalini anlar; sonra gönül geriye gelir, bedeni çeker götürür"* demiş Mevlâna Celâleddin-i Rûmi. Bizimki de öyle oldu. Gönlüm, yıllar var ki hep oraları görmekti. Gittim, gezdim, gördüm; hem de oğullarımla birlikte. Ne kutsi ne kadim ne bâkir topraklar! Bu topraklarda başta **Pir-i Sultan Ahmet Yesevî**'nin mekânını ziyaret edenlere şaka ile karışık "**Türk Hacısı**" diyorlarmış. Sahi, şaka maka değil, ben o ruh haliyle döndüm ana yurduma. Gördüklerim, izlenimlerim ve hislerim sadece bende kalmasın istedim. Onun için bu yazıyı kaleme aldım. Yazımın içeriği, sıradan bir seyyahın gördükleri değil, aynı zamanda **Türk Eğitim Tarihi** alanında çalışan ve yıllarca bu konularda ders veren bir akademisyenin aktarımıdır.

Gezi Hakkında

Antalya çıkışlı ata yurdumuzun ilk güzergâhı Kazakistan'ın **Çimkent** hava limanıydı. Oradan hemen otobüsle **Türkistan**'a yol aldık. Bir haftalık gezi güzergâhında Türkistan'dan sonra sırasıyla **Özbekistan**'ın **Taşkent, Semerkant, Buhara** vilayetlerini ziyaret ettik. **Kızılkum Çölü**'nü aşarak Harezmî bölgesine geçtik. Burada bir zamanlar ilim ve irfan yurdu olan ve bugün açık hava müzesini andıran **Hiva** son durağımızdı. Hiva'ya otobüsle bir saatlik mesafede bulunan **Ürgenç** Havalimanı'ndan İstanbul'a uçuşumuzla bu yolculumuz sona erdi.

***

Aslında gezdiğimiz ve daha gezip görmediğimiz bu geniş coğrafyaya tarihte Türkistan toprakları deniyor. Bu topraklar üzerinde **Kazakistan, Kırgızistan Özbekistan, Türkmenistan,** vb. devletler var.

Bugün yalnız Kazakistan'ın güney eyaletine **Türkistan** deniyor ve bu şehir de kadim bir yer olmasına rağmen yeniden inşa edilmektedir. Bu coğrafyanın nüfusu ise oldukça azdır. Örneğin, **Bağımsız Devletler Topluluğu** arasında nüfusa göre ikinci en büyük ülke olarak bilinen 447 400 kilometre karelik **Özbekistan**'ın nüfusu 35 milyon civarındadır.

* Akdeniz Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü Öğretim Üyesi,
ORCİD: 0000-0002-6808-2829, selcukuygun@akdeniz.edu.tr

Coğrafi olarak Türkiye'nin 3-4 katı olan 2 700 000 kilometre karelik Kazakistan'ın nüfusu ise 19 milyon civarındadır. Doğalgaz, Petrol gibi yer altı kaynaklarıyla oldukça zengin olan bölge bakir bırakılmıştır. Bu genel değerlendirmeden sonra güzergâh noktaları üzerinde görüp izlediklerimi paylaşmak sanırım daha doğru olacaktır.

Türkistan: ***Türklüğün ve Maneviyatının Merkezi***

* https://www.tdbb.org.tr/?attachment_id=13223&lang=en

Kazakistan'ın güneyinde bulunan bu şehir, Seyhun Nehri'ne yakın kadim bir yer olmasına rağmen Türklerin manevi merkezi olduğundan Ruslar tarafından büyümesi istenmemiştir. **Hazret-i Türkistan** ya da **Yesi** olarak bilinen bu şehrin eski yerleşim yerinin çoğu toprak altındadır. Bu şehir arkeolojik kazılarla gün yüzüne çıkarılmayı bekleyen önemli merkezlerden biridir. Burası, 31 Mart 2021 yılında gerçekleştirilen Türk Konseyi zirvesinde *"**Türk dünyasının manevi başkenti**"* ilan edilmiş ve tarihi alanın dışında yeni modern yapılarıyla kentin yeniden büyütülüp canlandırılmaya çalışıldığı görülmektedir.

Tarihi alan ise aslına uygun yapılarıyla canlandırılmaya çalışılmaktadır. Bunun en bariz örneği, bölgenin yapısal dokusuna uygun olarak inşa edilen kervansaraydır. Geniş bir kompleks olan buralarda, halka açık akşam eğlenceleri düzenlenmekte; su ve ışık eşliğindeki folklorik dans gösterileri insanları büyülemektedir. Biz de gezimiz sırasında bu gösterileri keyifle izledik.

Türkistan ziyaretinde elbette ilk durağımız **Hoca Ahmet Yesevî**'nin (ö. 1166) dergâhı, yer altı camii, hamamı ve **türbesi**ydi. Onun devasa türbesinin inşaatını başlatan **Emir Timur**'muş (1336-1405). Ancak türbenin önemli bir kısmını inşa etmeyi başarsa da türbeyle birlikte içinde cami de bulunan tüm kompleks binalarını inşa etmeye onun ömrü yetmemiştir. Hoca Ahmet Yesevî, Müslüman Türklerin tarihinde rol oynayan önemli bir öncü şahsiyettir. **Horasan Erenleri** olarak bilinen sûfilerin ilkidir. Türklerin İslâmlaşmasında, Anadolu'nun Türkleşmesinde Horasan Erenlerinin etkisi çoktur. Hoca Ahmet Yesevî, Divan-ı Hikmet kitabı ve yetiştirip Diyar-ı Rum olarak bilinen Anadolu'ya gönderdiği öğrencileri ile etkisini yüzyıllarca sürdürmüş bir gönül eğitimcisidir.

Tarihi şehir oldukça geniş bir alanı kaplıyordu. Türbeye yakın bir alan yeşillendirilmiş, park haline getirilmişti. Hemen surların dibinde panayır havası içinde folklorik seslerin geldiğini işittik. Oraya doğru gittik. Vardığımızda şarkı ve folklar gösterisi bitmişti. Sergi alanlarını dolaştık. Yerel kıyafetli Özbek, Kazak kadınlarla konuştuk, fotoğraflar çektirdik, yerel ürünlerine baktık.

Fot: Selçuk Uygun

Fot: Selçuk Uygun

Türkiye'den geldiğimizi öğrendiklerinde ağızlarından çıkan ilk kelime "**gardaş**" oluyordu. Bu kelimenin onları ve bizi ne kadar mutlu ettiği ancak gözlerden anlaşılırdı. Çok mutlu oldum. Panayır alanından uzaklaşıp camiye doğru yol aldık. Çünkü günlerden cumaydı. **Cuma Namazı**nı bu mavi kubbeli camide kılalım dedik. Öyle de oldu. Bu cami tarihi değil, Türkiye'nin Diyanet İşleri Başkanlığı aracılığıyla Türkistan'a hediye ettiği yeni bir eserdi. Burada namaz kılmak da ayrı bir huşu veriyordu insana. Buranın cemaati de çok huşuluydu, öyle geldi bana.

Huşu içinde gündüz ve gece akşam şehri dolaştık. Akşam şehir daha başka güzeldi. Çünkü petrolün bol olduğu bu ülkede şehrin gece ışıklandırılması da çok güzel yapılmıştı. Otelimizde yattıktan sonra tarihi antik kent olarak bilinen **Otrar** kentine doğru yol aldık. Yol üzerindeki türbeler ayrı bir manevi coşku veriyordu. Ama beni en çok **Farabi**'nin (870-950) yaşadığı bu kent heyecanlandırıyordu. Çünkü Farabi, Aristo'dan sonra "**muallim-i sâni**" olarak bilinen, bu toprakların yetiştirdiği büyük bir âlim ve öğretmendi. Türk eğitim tarihinde eğitim bilimine ilişkin ilk kez doğrudan görüşler ileri süren âlim oydu. Ona göre eğitimin amacı mutlu ve topluma yararlı insan yetiştirmektir. Bunu yaparken de üç tür eğitimci vardır: aile reisi aile fertlerinin, öğretmen çocuk ve gençlerin, devlet adamı halkın eğitimcisi olmak zorundadır. Ne güzel, çağdaş görüşler değil mi? Bir de o, öğretmenlerin tatlı sert olması gerektiğini söyleyerek bir öğretmenin öğrenci karşısında sabırlı olması için şu benzetmeyi yapmıştır: *"su damlaya damlaya taşta gedik açar."* Bu sözle o, öğrencinin öğrenme hızına göre sabırla yaklaşıp öğrenmesi için öğretmenin yardımcı olabileceğine dikkat çekmiştir. Dahası da var, ama bu kadarıyla yetinelim. Ne yazık ki, Otrar kentine sapamadık, çünkü yol çalışması varmış. Otobüs yolculuğumuz Kazak-Özbek sınırına doğru ilerledi. Sınırdan yaya olarak geçtik. Sınırın öbür yanında yeni bir otobüse binerek Taşkent'e doğru yol aldık.

Taşkent: ***Yeşilliğin, Tarihi ve Modern Yapıları Birleştirdiği Şehir***

Sınırı geçtikten kısa bir süre sonra Taşkent'e ulaşıyoruz. Burası **Özbekistan'ın başkenti** olan yine kadim bir şehirdi. Şehrin girişinde ilk dikkatimizi çeken yeşilliği oldu. Bu yeşillik, şehrin tarihi ve modern yapılarının yanında bakımlı parkları ve botaniği ile dikkatimizi daha da artırıyordu. Mavi kubbeli medreseler ve camiler yeşilliğin içinde huzurun abideleri gibi dimdik göğe yükseliyordu.

1570 yılında inşa edilen **Kukeldaş Medresesi**, 1990 yılında yeniden açılarak faaliyetini sürdüren medreseler arasında yerini almış. **Abdülkasım Medresesi** ve mavi kubbeleriyle ayrı bir mimari özelliği olan **Barakhan Medresesi** ve diğerleri oldukça büyüleyiciydi.

Bu medreselerden bazıları müze, bazıları hediyelik eşya satan dükkânlardan oluşan alışveriş merkezleri olarak kullanılmaktaydı.
Faal medreselerden biri olan Barakhan Medresesi'nin bir bölümünün Özbekistan Müftülüğü'nün idari merkezi olduğunu ve din âlimleri yetiştirdiğini öğreniyoruz.

Yine burada, bir medresede Kur'an yazmaları müzesinin olduğunu da kaydetmek gerekir. Hz. Osman'a ait olduğu iddia edilen dünyanın en eski el yazması ceylan derisi üzerine yazılmış **Kur'an-ı Kerim** buradadır.

Özbekistan'ın tarihinde millî lideri olarak kabul edilen **Timur** (ö.1405), heykelleriyle, müze ve meydanıyla kendini iyiden iyiye hissettirmektedir. Rehberler, burada onunla ilgili hikâyeler anlatmaktadır. Timur'un Türk olduğu, Moğol olmadığı ancak han soyundan gelmediği için han soyundan gelen bir Moğol olan **Bibi Hatun**'la evlendiği, ondan çocuk yapmak istediği, soyunu sürdüremediğine ilişkin anlatılar, menkıbeler hep dikkat çekiciydi.

Bu kadim kentlerin Pazar ve yemeklerinin de ayrı bir yeri olduğu söylenebilir. **Özbek pilavı**, **samsa böreği** ve et yemekleri tadılması gereken lezzetlerdi. Karpuz ve kavunun tadını ben burada buldum desem sanırım abartı olmaz. Pazarlarında at eti ürünleri de satılıyordu. Bazı restoranlarda at eti de servis ediliyor ve ben, en hafif makarnalı olanını tattım.

Semerkant: ***Emir Timur'un Başkenti***

Üçüncü durağımız, **Amin Maalouf**'un eserini okuduğum ve tarihin derinliklerinden günümüze fışkıran ***Semerkant*** idi. Rubaileriyle ünlü, *"İçin temiz olmadıktan sonra Hacı hoca olmuşsun, kaç para! Hırka, tespih, post, seccade güzel, Ama Tanrı kanar mı bunlara"* diye seslenen **Ömer Hayyam**'ın (ö.1131) medreselerinde okuduğu şehir, cami ve medreselerin mavi kubbeleriyle adeta kaplanmıştı.

Burası, Timur'un kendisine başkent yaptığı ve ipek yolunun en önemli güzergâhlarından biriydi. İlk uğrak yerimiz, **Şah-ı Zinde** (Yaşayan Şah) türbesiydi. Bu türbede yatan zat, Hazreti Muhammed'in kuzeni **Kusam İbn Abbas**'mış. Burada şehit düşmüş ve kendisine *yaşayan şah* unvanı verilmiş. Ardından **Gur-i Emir Külliyesi**' ne geçtik. Timur'un mezarı buradaymış. Onun, oğul ve torunlarının yaptığı mescit ve medreseleri görünce ona saygı duymamak mümkün değil.

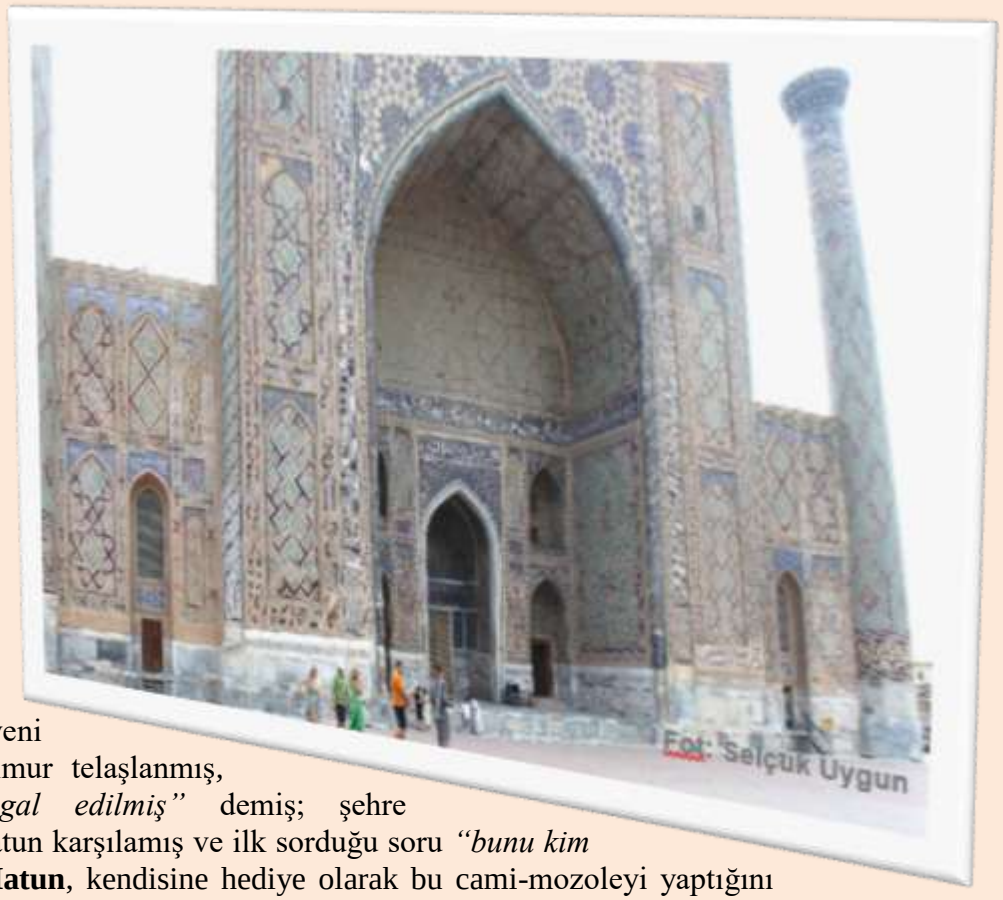
Sonra o meşhur **Registan Meydanı**'na ulaştık. Bu meydanı çevreleyen üç yapı, oldukça etkileyiciydi. Timur'un torunu **Uluğ Bey Medresesi**, **Şir-Dar, Tillâ Kârî Medreseleri**, bir medeniyetin anıtları gibi eşsiz çini ve ahşap süslemeleri ile oldukça büyüleyiciydi.

Timur'un medreselerinin, Selçuklu ve Osmanlı medreselerine göre matematik, astronomi, tıp gibi pozitif bilimlerin öğretiminde öncü ve önde olduğu söylenebilir. Bu yönüyle onun ve ardıllarının kurduğu medreseler, Anadolu'daki medreselere de kaynaklık etmiştir.

Fot: Selçuk Uygun

Timur'un torunu **Uluğ Bey** (1394-1449), astronomi ve matematik alanında eserler veren bilgin bir hükümdardı. Semerkant'ta bir rasathane kurmuş, medreseler inşa ettirmiş ve birçok bilim adamını etrafına toplamış bir âlimdir. Onun Registan Meydanı'ndaki medresesinin günümüz üniversitelerine dahi taş çıkartacak büyüklükte azameti ile göğe doğru yükselişi oldukça gurur vericiydi. Aslında burası zamanın üniversitesiydi. **Medresenin kubbe işçiliği** matematik ile sanatın buluştuğu harika bir süslemeydi. Onun medresesine Anadolu'dan da bilginler gitmiş, oralarda öğrenim görmüş müderrislik yapmıştır. Bunlardan birisi de **Bursalı Kadızade-i Rumi** olarak bilinen **Musa Paşa**'dır. Onun yetiştirdiği astronom Ali Kuşçu (1403-1474), Fatih'in kurduğu medreselere özel elçi göndererek davet ettiği bir bilgindir.

Fot: Selçuk Uygun

Registan Meydanı'ndan turist arabalarına binerek Timur'un bir başka külliyesine geçtik. Devasa, ama biraz dayanaksız bir yapının içerisine girdik. Bu yapının giriş arkasında mütevazı ve parlak bir yapı vardı. Bu yapıyı Timur'un hanımı **Bibi Khanım-Hanım** yaptırmış.

Sefer dönüşü, şehirde yeni bir yapıyı görünce Timur telaşlanmış, *"eyvah!", "şehir işgal edilmiş"* demiş; şehre yaklaşınca onu Bibi Hatun karşılamış ve ilk sorduğu soru *"bunu kim yaptı?"* olmuş. **Bibi Hatun**, kendisine hediye olarak bu cami-mozoleyi yaptığını söyleyince, bu yapıyı çok küçük görmüş, *"bunu mu layık gördün bana"* diye hanımına sitem etmiş ve hemen şanına yakıştığını düşündüğü bu büyük külliyeyi inşa ettirmiş ve külliye hızlı bir şekilde bitirildiğinden bir yıl sonra çökmeye ve tavandan taş ve çiniler düşmeye başlamış.

Burada durup tarihten şöyle bir ders çıkarabiliriz: Timur, Büyük İskender'den daha büyük seferlere çıkmış, topraklar kazanmış ve bir imparatorluk kurmuştur. Ama kurduğu devleti kendi ikbali ile sınırlı tutmuştur. Onun ölümü ile birlikte devleti de dağılmıştır. Oysa o, devletini kurumsallaştırabilseydi devleti daha uzun ömürlü olabilirdi. **Hoca Ahmet Yesevi**'ye büyük bir külliye-türbe yaptırmak istemiş, ömrü yetmemiş, burası da yarım kalmıştır. Devletini kurumsal bir yapıya dönüştürebilseydi, kendisinden sonra gelen hükümdarlar yarım kalan işleri tamamlardı. Ama böyle olmamış…

Şehrin ilk camisi olarak bilinen ve bugün önemli bir kısmı müze olarak kullanılan **Hz. Hızır Cami**'ine de uğradık. Ancak, gün sonu olduğundan içeri giremedik. Bu cami, 8. yüzyılda inşa edilmişti. Buradaki güvenlik görevlilerinin biraz da iltimasçı ve keyfi uygulamaları canımızı sıkmadı değil.

Yine Semerkant'ta Sünnî İslâm'ın abidelerin biri olarak bilinen **İmam-ı Maturidî**'nin (853-944) temsili türbesini ziyaret etmeyi de ihmal etmedik. Bu coğrafyada çok sayıda türbenin varlığı oldukça dikkat çekiciydi. Buhara'dan kovulan hadis âlimi **Buhari**'nin (854-944) türbesi de Semerkant'taydı. Yine şehir içinde üç dinin (Yahudi, Hıristiyan, Müslüman) farklı olarak adlandırdığı ve ortak saygı duyduğu ve Müslümanların **Hoca Daniyar** olarak adlandırdığı manevi şahsiyetin adına yapılmış ve üç dinin simgelerini barındıran **Daniyar Cami** veya türbenin süslemeleri oldukça ilgi çekiciydi. Adaletli bir hükümdar, peygamber, rüya yorumcusu olduğu yönündeki menkıbelerin olduğu söylendi.

Buhara: *İslâm'ın Kubbesi*

Dördüncü durağımız; **İbni Sina**'nın (980-1037) memleketiydi. Bu büyülü şehir **Buhara,** *Kanun ve Şifa* kitapları altı yüzyıldan fazla Avrupa üniversitelerinde okutulan ve ünlü hekimler Hipokrat ve Galenos'la birlikte anılan İbni Sina'yı, **Firdevsi, İmam-ı El Buhari** gibi büyük insanları yetiştirmiştir. **İbni Sina, Muallim-i Salis (üçüncü öğretmen) olarak da bilinir.** Onun eğitime dair çağdaş görüşleri vardır. Bunlardan bazıları şöyledir: *Her çocuk 6 yaşına gelince okula gönderilmeli on dört yaşına kadar okulda kalmalıdır. Çocuklar yaşıtlarıyla birlikte eğitim görmelidir. Çocuklara en erken verilecek ve temel eğitim, ahlâk eğitimidir* vb.

Kuruluşu antik çağa kadar uzanan Buhara, 7. yüzyılda Müslümanlarla tanıştıktan sonra "**Müslüman Kubbesi**" olarak bilinen bir şehirdi. Halen de bu özelliğini koruduğu söylenebilir.

Tarihi yapıların mavi çini kaplamalı kubbeleri ve yüksek duvarları, minareleri, türbeleri, kervansarayları, camileri, medreseleri adeta sizi alıp başka bir dünyaya seyahate çıkarıyordu. Bu kadim şehir, 1991 yılında UNESCO tarafından dünya mirasları listesine alınmıştır. Bu gezim sırasında tüm tarihi alanları gezip gördüğümü iddia edemem. Artık ayak parmaklarım su toplamış, bulduğum yerde oturup birçok tarihi anıtı gözlerimle uzaktan süzmenin yollarını arıyordum.

Daha şehre girmeden ilk ziyaret noktalarımızdan biri Bahuddin Nakşibendi'nin (1318-1390) Külliyesiydi. Emir Timur'a da manevi danışmanlık yapan bu zat, Anadolu'da da birçok tarikat ve mutasavvıfların intisap ettiği bir sûfî derviş ve müridi; Nakşibendiliğin kurucusu olarak bilinir. Nakşibendilik sûfî topluluğu, çileciliğe karşı çıkarak Müslüman kardeşliğini temel alan karşılıklı tebliğ ilkesini benimsemiş bir mutasavvıf hareketi olarak değerlendirilebilir.

Buhara şehrine girdiğimde aldığım ilk şey, **sibek** oldu. "Sibek de nedir" diye soranlar olabilir. **Kaşgarlı Mahmut**, çocukların aile içinde bakım ve eğitiminden söz ederken bu gereçten söz etmiştir. Bugün de bazı yerlerde olduğu gibi, anne bebeğini beşiğe yatırır ve beşiği sallayarak uyutur. Bebeğin beşikte altını ıslatıp sağlığına zarar gelmemesi için beşik delinerek bir kamışla idrar beşiğin altındaki bir kaba atılırmış. İşte bu kamışa da "sibek" veya "sübek" denirmiş. İşte ben, sokakta satılan bu "sibek" kamıştan kız-ayol ve oğlan-bala çocuğu için yapılan iki model aldım.

Şehir içinde, önce geometrik formlarının mükemmelliği ile öne çıkan Samanoğulları Türbesi'ni ve onun çok yakınında bulunan İmam-ı Buhari adına inşa ettirilen anıt yapı ve müzeyi gördükten sonra şehrin tarihi kalesi olarak bilinen **Ark Hisarı**'na gittik.

Hisara giriş, turistler için Özbek fukaralarının iki katı bir ücretti. *"Biz, gardaşız, Tüküz"* desek de memur hiç oralı olmadı. Paşa paşa müze giriş ücretlerimizi ödedik ve kaleden içeri girdik. İçerideki müze bölmelerini gezmek bizi epey yordu.

Botanik bölümünde bir Özbek gardaşa denk geldik; kuşların, böceklerin, hayvanların dolduruşmuş post-heykellerine bakarken birbirimize sorular sorduk: *"Sizde bunun ismi nedir?"* Verilen cevapların hemen hemen tamamı ortaktı. Tilki, kunduz, koyun, geyik, oğlak, leylek vb. Bu diyalogdan şunu çıkardım: Türklerin eski yaşam tarzlarında var olan kelimeler, Anadolu'da da olsa, ata topraklarında da olsa aynıydı. Onlarla iletişim kurarken yeni Türkçe kelimeleri değil de eski Türkçe kelimeleri seçmeye başladım. Böylelikle daha rahat iletişim kurduğumu fark ettim. Kale içindeki müze gezisi hakikaten bizi yormuştu.

Kaleden çıktıktan sonra mavi kubbeleriyle bizi kendisine ilk çeken **Poi Kalyan Kompleksi** oldu. Burada **Kalyan Cami** ve minaresi, **Mir Arap Medresesi** vardı. Önce Kalyan minaresinin dibinde dikildik. Bu minare **Buhara'nın sembolü**ymüş.

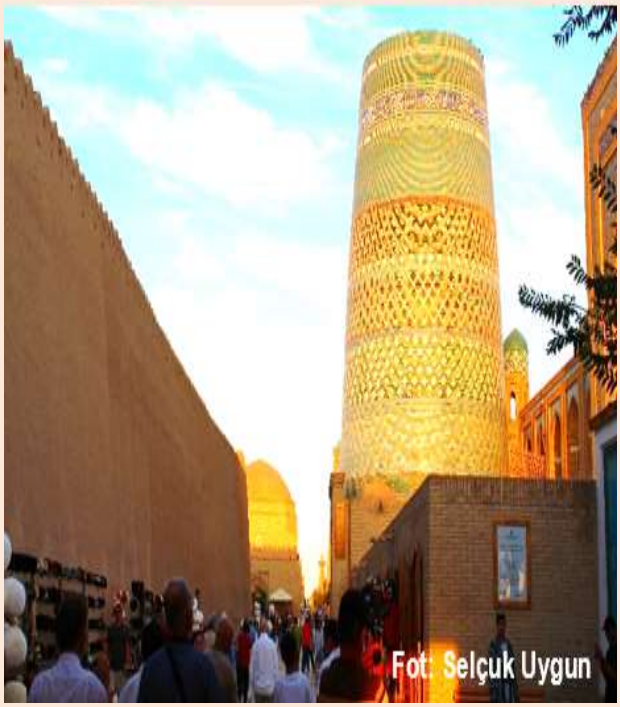

Cengiz Han da bu şehri kanlı bir şekilde zapt ettiğinde minarenin dibine gelmiş, yüksekliğine bakarken başındaki miğferi kafasından çıkmış, miğferini yere düşürmemek için ani bir hamle yapıp onu almak istemiş ve bu sırada eğilmek zorunda kalmış. Başını kaldırıp askerlerine baktığında tüm askerlerin de onun gibi eğildiğini görmüş ve biraz da kendisine sitem ederek *"hiç kimsenin önünde eğilmedim"* demiştir. Yine cengiz Han, bu minareyi gördükten sonra bir hektarlık alanı kaplayan ve 10 000 kişinin bir arada ibadet edebileceği bir cami olarak bilinen Kalyan Cami'ine girdiğinde halkın ve ileri gelen alimlerin burada saklandığını görür. Onlara niye burada toplandıklarını sorduklarında burasının Allah'ın evi olduğunu ve korunmak için burada olduklarını söylediklerinde Cengiz Han onlara, *"Allah sizi cezalandırmak için beni gönderdi"* deyip, hepsini katlettiği söylenir. Menkıbe bu! Bu topraklarda hep menkıbeler anlatılır.

Çift kubbeli **Mir Arap Medresesi**'nin önünde üç beş kişi vardı. Faal olduğu için medresenin içine giremeyeceğimiz söylendi. Ben de medrese hakkında orada duranlardan bilgi almak istedim.

Türkiye'den geldiğimi, aralarında rahat iletişim kurabileceğim birilerinin olup olmadığını sordum. Hemen bir delikanlı öne çıktı. "Konuşabiliriz" dedi. 17-18 Yaşlarında adı "**Emir**" olan bir delikanlı idi bu konuştuğum kimse. Çok rahat Türkçe konuşuyordu. "Özbek misin" dedim, "hayır" dedi. "Tacik, Kazak, Kırgız…", "Hayır, Buharalıyım" dedi delikanlı. *"Burada ayrı Buhara halkı vardır, hiçbir etnik kökene indirgenemez, hatta Büyük İskender buraya gelmiş, Yunan kanı bile taşıyanlar vardır burada"* dedi. İlgimi çekti bu bilgi, ama daha fazla kurcalamadım. Delikanlı, medresenin halen faaliyette olduğunu, birçok ülke diyanet reisinin, şeyhülislamların, büyük din âlimlerinin buradan yetiştiğini falan anlattı. Daha başka kervansaray, medrese gibi yapılara da girip çıktım. Birçoğu ya müze ya da alışveriş yapan dükkânlardan oluşuyordu. Alışveriş demişken yüzyıllardır aynı işlevi yerine getiren kubbelerin altında ipek dokumalar, altın-kuyumcular kubbesi vb. satış kompleksleri halen faaldi.

Hiva*: Otantik Dünyanın Açık Hava Müzesi*

Buhara'dan Hiva kentinin bulunduğu Harezmî bölgesine 8 saat otobüs yolculuğu sürdü. **Kızılkum Çölü'**nü aşıp Türkmenistan sınır kontrolünü geçtikten sonra pirinç tarlalarının arasından uzanan dar bir yolun sonu Hiva kentiydi.

Hiva, Özbekistan'ın Harezmî bölgesinde yine UNESCO tarafından dünya mirası listesine alınan kadim şehirlerden biridir. Ben, bu şehrin sadece iç kale kısmını gezebildim. Burası kerpiç surlarla çevrili, tam bir açık hava müzesiydi. Han sarayları, kervansaraylar, medreseler, kule-minareler, camiler, bedesten-çarşılar hepsi otantik dünyanın görselleriydi.

İki gece geçirdiğim bu şehirde, iç kalenin dışına da çıkıp şehrin tüm havasını teneffüs etmek isterdim. Ancak buna fırsatım olmadı. Çünkü gün ortası çok sıcaktı ve iç kalenin içinde gezilip görülecek yerlerin sayısı o kadar çoktu ki, ben yalnız burada medreseleri gezmekten başımı alamadım. Bazı medreseler, etnografya ve eğitim müzeleri haline getirilmiş ve bu topraklarda yaşamış âlim-bilginlerin bal mumu heykelleri, fotoğrafları, eserleri sergilenmiş ve ben bunları incelemek, bakmaktan kendimi alamadım. Buhara'da olduğu gibi burada biraz alışveriş yaptım. Oğlak deri ve yünlü bir kalpak aldım, mini bir Özbek dokuma işi halı aldım, birkaç şey daha.

Harezmî bölgesinde en çok dikkatimi çeken **mezar biçimleri** oldu. Bölge halkı geçmişte olduğu gibi cenazelerini toprağa değil üstüne bırakırlar ve üzerini kerpiç veya taştan bir tümsek oluşturarak örterlermiş. Bunun nedeni**, Amuderya** olarak bilinen **Ceyhun Nehri'ne** yakın olduğu içi toprağın altının sulak olması ve insan cesedinin suyu kirletmemesi olarak belirtiliyor.

Bu geleneğin **Zerdüştlük** dininden kalma olduğu iddiası da dillendirilmektedir. Müzenin birinde Zerdüştlükle ilgili görseller de dikkatimi çekmedi değil. Orada söylendiğine göre Zerdüştler ateşe değil tek Tanrıya taparlarmış. Dini öğretilerinin birçoğu da İslâm'la örtüştüğü için Perslerin İslâm'a geçişleri bu yüzden kolay olmuş.

Burada beni en çok sevindiren ama üzerinde düşündüren şey, otel haline getirilen bir medresede konaklamam ve iki gece tek kişilik medrese hücresinde yatmış olmamdır. Prototip olarak medrese odaları küçüktür. İç avluya açılan kapıları alçak, dış mekâna bakan pencereleri küçük dar hücrelerden oluşur medrese odaları. İçinde öğrenciler, ancak uzunlamasına olan kısma ayaklarını uzatıp yatabilirler. Enine ayaklarını bile uzatamazlar neredeyse. Bu mimari yapının esprisi, eski eğitim anlayışı için şöyle yorumlanır: İlim rahat insanların yapacağı bir iş değildir… İlim dört duvar arasında olur… İlim yapılan yere saygı ile (eğilerek) girilir… Benim kaldığım medrese, 1855 yılında yapılmış **Muhammed Emin Han Medresesi** idi. İki katlı büyük bir kompleks olan bu medrese bir şahıs tarafından satın alınarak tadilattan geçirilmiş ve otele dönüştürülmüştü. Böyle bir otelde kaldığıma mı üzüleyim ya da böyle bir medresede konakladığıma mı sevineyim? Bilemedim.

Fot: Selçuk Uygun

Medresenin hemen önünde **Kalta-Minor Minaresi** (Kesik Minare) adında renkleriyle etkileyici bir yapı vardı. Bu yapı, Muhammed Emin Han tarafından dünyanın en büyük minaresi olarak inşası başlatılmış, ancak onun öldürülmesiyle yarım kalmış. Onun yerine geçen yeğeni amcasının böyle bir yapı için lüzumsuz yere para harcadığı, kendisinin bu yapıyı tamamlamak istemediği, tamamlasa bile amcasının adını taşıyacağı için tamamlamadığı söylendi. Bu yapı üzerinden şöyle bir çıkarımda bulunabilir: Devlet işinde asıl olan planlılık, devamlılık ve kararlılıktır. Maalesef burada da anlaşılıyor ki, Harezmî Hanları bu düşünceden uzaktır. Burada bulunan büyük minare ve medreselerin birçoğu da hanların şanını göstermek için 1800'lü yıllarda inşa edilmiş. Bu yıllarda, bu türden gösterişli yapılar yerine Batının ilim ve tekniğini referans alan bir modernleşme çabası olsaydı belki bu toprakların kaderi daha başka olurdu diye düşünmeden edemedim. Osmanlı'da Tanzimat sonrasında olduğu gibi bu topraklarda da **cedidcilik-yenilikçilik hareketleri** olmuş. Eğitim müzelerinde buna ilişkin bazı görsellere rastladım. Ama mahiyetini tam bilmiyorum. Bilmeyenler olabilir, cedidcilik; İslâmî değerleri, inanç ve yaşama biçimini, devlet, eğitim ve bilim kurumlarını yeniden ihya etmeyi amaçlayan düşünce ve faaliyetleri ifade etmek üzere kullanılan bir terimdir.

Oldukça tarihi ve otantik bir yapı olan 18. yüzyılda inşa edilmiş işlemeli ağaç sütunları ile dikkat çeken **Juma-Cuma Cami**'inden de söz etmeden geçeme-yeceğim. Bu cami, hanlığın değil hanın daveti ve halkın yardımlarıyla inşa edilmiş büyük ve otantik bir yapıydı. Bu camiyi gördüğümde Konya Beyşehir' deki Eşrefoğlu Cami aklıma geldi hemen. İşte, kültür coğrafyası da böyle bir şey.

Fot: Selçuk Uygun

Ezcümle, ***ana yurdundan ata yurduna*** *olan bu seyahatten oldukça memnun kaldığımı bir kez daha vurgulamak istiyorum. Batıya yüzünü dönmüş bir ülke insanı olarak taklitçiliğe ve Batı hayranlığına kapılmadan kendi kültürel kökenlerimiz üzerine modern bir hayat kuracaksak bu kültür coğrafyasını mutlaka görmeliyiz ve bundan da çıkaracağımız çok dersler olduğunu düşünüyorum* (10.07.2024).

*Türkistan Haritası: Türk Dünyası Belediyeler Birliği (https://www.tdbb.org.tr/?attachment_id=13223&lang=en)Erişim.09.07.2024